

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ТЕРТИШНИК В.М.,
доктор юридичних наук, доцент
СОЛНИШКІНА Н.С., студентка
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.195

СУД ПРИСЯЖНИХ: СУТЬ ІДЕЇ ТА ЇЇ МІМІКРІЯ ПРИ РЕФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

У статті розкриваються проблеми запровадження в Україні класичної моделі діяльності суду присяжних.

Ключові слова: суд присяжних, судове слідство, вердикт.

В статье раскрываются проблемы установления в Украине классической модели деятельности суда присяжных.

Ключевые слова: суд присяжных, судебное следствие, вердикт.

The article describes the problems of establishing of the classical model of jury trial in Ukraine.

Keywords: trial by jury, the judicial investigation, the verdict.

Відповідно до ст. 127 Конституції України правосуддя здійснюють професійні судді, а у визначених законом випадках – народні засідателі і присяжні. Спроба реалізації даних конституційних положень відбулась при розробці Нового КПК України (Проект № 9700), але автори законопроекту в даному нормативному акті фактично змішали концепцію суду присяжних з моделлю діяльності народних засідателів.

Актуальність проблеми становлення суду присяжних в Україні обумовлюється як недоліками судової влади і судочинства, так і недосконалістю запроваджуваної процесуальної форми його діяльності та недостатньою науковою розробленістю даної проблеми.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, демонструє певну увагу як до проблем діяльності судової влади взагалі, так і до інституту суду присяжних [1-17]. Але існуючі публікації не вичерпують складності проблеми, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою даної роботи є аналіз історичної спадщини та визначення доцільності запровадження, принципів формування та концептуальної моделі діяльності суду присяжних в Україні.

Паростки ідеї суду присяжних з'явилися у слов'янських народів ще в XV ст. Згідно зі ст. 38 Судебника 1497 р., прийнятого Іваном III спільно з Боярською Думою, в судах, які розглядали найбільш важливі справи, мали бути присутні «староста та кращі і добрі люди», без котрих «суду не чинити» [11, с. 58-59].

У 1533 р. жителі Новгороду вибрали 48 цілувальників (добрі люди, що приносили клятву, цілуючи хрест), четверо з яких кожний місяць засідали в суді як представники громади. Без них закон наказував «суду не чинити. Цілувальникам же наказувалось «у суді сидіти і правду стерегти» [11, с. 108-112, 150-151].

Заснування суду присяжних в його класичному розумінні, в період судової реформи 1864 р., було найважливішим демократичним завоюванням у дореволюційній Росії, у правовому полі законодавства якої знаходились Україна, Польща, Фінляндія. Прогресивні вчені висловлювали думку про суд присяжних як про продукт національного генія слов'янських народів [10, с. 133].

Прихильники суду присяжних у період підготовки в Росії судової реформи 1864 р. висловлювали такі *аргументи на користь його заснування*. Якщо визначення винності і призна-

чення покарання належить одним і тим самим суддям, то суди часто можуть визначати ступінь провини так, щоб підсудний підлягав би тому покаранню, якому судді бажали б його піддати. У суді присяжних повноваження щодо визнання провини і повноваження щодо призначення покарання розділені, що обмежує свавілля судів [14, с. 95]. Ці аргументи не втратили свого значення й нині.

На підставі даних положень було підготовлено Статут кримінального судочинства і Устав про покарання, що накладаються мировими суддями, які були затверджені імператором Олександром II 20 листопада 1864 р.

Присяжні засідателі для роботи в окружних судах обиралися земськими комісіями. Як правило, у список присяжних включалися люди, які мали повагу і довіру співвітчизників. Загальний список присяжних публікувався в місцевих відомостях. Функцію захисника виконували присяжні повірені.

Для участі в роботі суду пропонувалось *тридцять присяжних* засідателів. *Прокурор міг відвести не більше шести* засідателів. *Підсудні* могли заявляти відвід з тією умовою, щоб залишилося не менше вісімнадцяти присяжних. З числа останніх жеребкуванням визначалось чотирнадцять засідателів, які повинні були брати участь в роботі суду: *дванадцять основних і двоє запасних*.

Таким чином, суд присяжних складався із судді і дванадцятьох присяжних засідателів. За результатами судового слідства присяжні виносили вердикт, в якому давали відповіді на питання: *Чи мав місце злочин? Чи винний в ньому підсудний? Чи з умислом він діяв? Чи заслуговує підсудний пощади?*

Вердикт означає «вірно сказане» і є, по суті, висновком суду присяжних про винність або невинуватість підсудного. Він являє собою узагальнену відповідь присяжних на поставлені перед ними питання.

У подальшому розгляд справи здійснював суддя. Він отримував вердикт присяжних і в разі згоди з ним продовжував судочинство в загальному порядку, виносячи вирок. У разі незгоди з вердиктом суддя міг направити справу на новий розгляд судом присяжних в іншому складі.

Суд присяжних у сучасній Росії відроджений з урахуванням історичного досвіду його функціонування в минулому.

Спробу визначити процесуальну форму діяльності суду присяжних зроблено в новому проекті КПК України 2012 р. № 9700. Але сама ідея суду присяжних тут зазнала значної мімікрії і була спотворена.

Про якусь обґрунтованість позиції авторів законопроектів важко говорити з огляду на перманентну зміну думки щодо кількісного складу суду присяжних. Зауважимо, що за Проектом Кримінально-процесуального кодексу України від 29 квітня 2003 р. (кер. авт. кол. В.Т. Малишенка) присяжних передбачалось дев'ять, а за процедурою діяльності вони мали бути ближче до моделі суду шеф еньського, ніж до суду присяжних.

Згідно зі ст. 32 Проекту КПК України в редакції 2011 р. «Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється в складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі трьох професійних суддів та двох присяжних». Згідно з уже новою редакцією Проекту КПК 2012 р. № 9700 до складу суду присяжних входять двоє професійних суддів та троє присяжних.

Більше того, обмеження юрисдикції суду присяжних лише справами, котрі передбачають можливість довічного позбавлення волі, не тільки позбавляє сенсу створення такого інституту, а й не узгоджується з конституційними приписами щодо права особи бути судимою судом присяжних [7].

У гл. 29 Проекту 2012 р. № 9700 «*Особливі порядки провадження в суді першої інстанції*» міститься § 4 під багатообіцяючою назвою «*Провадження у суді присяжних*». Але ніякої особливої процесуальної форми провадження тут не розкрито, та і розкрито не могло бути, адже присяжні мисляться як декоративний придаток, що сидить поряд з професійними суддями і «киває» під їх керівництвом.

Стаття 385 Проекту зазначає, що «нарадою суду присяжних керує головуючий, який поспідовно ставить на обговорення питання, передбачені статтею 351 цього Кодексу, проводить

відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім».

Тобто два «селянина» (присяжні, що не мають юридичної підготовки) під керівництвом трьох «генералів» (суддів-професіоналів) вирішують доленосні для людини юридичні питання, щодо яких вони (присяжні) мають туманне уявлення, але які чітко визначені в ст. 351 Проекту (чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати; чи підлягає відшкодуванню шкода, завдана потерпілому, територіальній громаді чи державі і, якщо так, у якому розмірі та в якому порядку; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності і т.ін.

Але чим такі присяжні відрізняються від народних засідателів часів «розвинутого соціалізму», яких у народі небезпідставно прозвали «кивалами»? Та нічим, окрім того факту, що вони будуть отримувати чималу платню. Чи потрібні нам сьогодні такі «дорогі кивалицілувальники»?!

Пропонувати неосвіченим у юриспруденції людям робити висновки щодо чисто юридичних проблем – по суті, дискредитувати саму ідею суду присяжних. Підкреслимо, що присяжні за Статутом кримінального судочинства 1864 р. самостійно виносили вердикт, в якому розв'язували питання, для розуміння яких достатньо було здорового глузду (*Чи мав місце злочин? Чи винний в ньому підсудний?*), і не брали участь у розв'язанні чисто юридичних питань щодо кваліфікації дій підсудного та його покарання.

Колись народні засідателі придумали формулу: «якщо щось незрозуміло – один головує «за», а інший «проти», головуючий, голосуючи останнім, розставить крапки над «і».

Запропонована в новому проекті КПК України глава, що мала б регламентувати діяльність суду присяжних, м'яко кажучи, не витримує ніякої критики.

Ніякого самостійного рішення (вердикту) присяжні за такої концепції не приймають, а отже, практично не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення. Пропонуючи їм спільно з суддями вирішувати всі питання судочинства, законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів, котрі за таких умов свої помилки і зловживання можуть «списувати» на недосвідчених присяжних. Такі присяжні можуть легко стати ширмою судового безглуздя.

По суті, за Проектом КПК України судочинство повертається не до ідеї суду присяжних у класичній його формі, а до ідеї «народних засідателів-цілувальників». Адже нові присяжні можуть легко стати такими ж «кивалами», як і народні засідателі, але ще й клятву будуть приносити. Залишилось їм тільки оригінальні мантії придумати та давати після клятви цілувати або хрест, або Конституцію, або ще щось.

Схоже, що упорядники Проекту не з'ясували до кінця відмінностей в моделях суду шэфенів, суду присяжних, цілувальників і народних засідателів, та між тим хутко їх змішали до кучі і явили народу нову «панацею» від судових негараздів.

Нове – давно забуте старе. Суд присяжних має відроджуватись у класичній його моделі.

Особливість класичної моделі суду присяжних:

– поділ судової влади на дві відносно самостійні інституції (суд присяжних і професійний суддя), які взаємно контролюють один одного, що створює додаткові важелі стримувань і противаг проти свавілля й можливих проявів корупції та зменшує можливості судових помилок;

– відокремлення питання про винність (це питання вирішується присяжними у вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя в вирокі), що обмежує можливості зловживання, корупції та свавілля;

– активізація ретельного безпосереднього дослідження доказів у суді та змагальності сторін, чому сприяє, зокрема, той факт, що до початку судового розгляду присяжні не знайомляться з кримінальною справою;

– колегіальність прийняття вердикту та численність суддів і широкі права їх відводу, що значно обмежує можливості тиску та корупційних проявів.

Після проголошення вердикту судовий розгляд продовжується суддею за участю сторін в загальному порядку. Суд (суддя) може прийняти рішення про направлення справи на новий розгляд в іншому складі суду присяжних, якщо присяжні винесли незаконний, необґрунтована-

ний чи несправедливий вердикт. Це ще одна гарантія справедливого розв'язання справи.

Відродження суду присяжних у такій моделі з неминучістю спричинить необхідність активного і всебічного дослідження доказів у суді.

Судове слідство в суді присяжних може сприяти активізації вирішення архіскладної задачі встановлення істини («Правда ясніша від сонця, та її зі свічкою шукають» – укр. народне прислів'я), а тим самим і мінімізувати можливі помилки. По-перше, присяжні приступають до розгляду справи, не знайомлячись з матеріалами досудового слідства. Це спонукає до ретельного дослідження доказів у суді. Змагальність сторін тут не просто форма, а стає необхідною практичною реальністю, виступає суттєвим каталізатором пошуку істини. По-друге, остаточній оцінці доказів передують судові дебати, у процесі яких фактично продовжується судове слідство в аспекті оцінки й використання досліджених доказів. Тут сторони мають довести вірність своїх суджень перед присяжними. Присяжні, зацікавлені у найбільш повному і всебічному висвітленні усіх обставин справи, що враховуватимуться ними при винесенні ними відповідального рішення – вердикту, стають не просто пиливим слухачами, а своєю потребою в доказовій інформації та можливих варіантів її інтерпретації «активізують» сам інститут судових дебатів, що не може не вплинути на всебічність дослідження обставин справи.

У суді присяжних відокремлюється питання про винність (це питання вирішується присяжними у вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя у вирокі), чим, по суті, судова влада ділиться на дві взаємно контролюючі частини, що обмежує можливості зловживання, корупції та тиску на судову владу, зміцнює принцип неупередженості і незалежності суду та зменшує ризик судових помилок.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми вбачаються в розробці моделей окремих норм щодо судового слідства та подальшого розгляду справ судом присяжних, розробки процесуальної форми винесення судом вироку на підставі вердикту присяжних.

Список використаної літератури:

1. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського Суду з прав людини судами України // *Право України*. – 2011. – № 7. – С. 48-63.
2. Гринишин А. Вердикт присяжних засідателів та його наслідки // *Вісник Львівського ун-ту*. – 2010. – Вип. 51. – С. 417-422.
3. Коста Ж.П. Роль національних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі // *Право України*. – 2011. – № 7. – С. 11-15.
4. Ларин А.М. Иного пути для нас нет: открытое письмо противникам суда присяжных // *Российская юстиция*. – 1999. – № 2. – С. 8-9.
5. Маляренко В. Позитиви і негативи суду присяжних // *Право України*. – 2000. – № 3. – С. 3-12.
6. Михеєнко М.М. Від суду шефенського до суду присяжних // *Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори*. – К., 1999.
7. Оніщук М. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку // *Дзеркало тижня*. – 2011. – 12 серпня. – № 28.
8. Петрухин И.Л. Суд присяжных: проблемы и перспективы // *Государство и право*. – 2001. – № 3. – С. 5-15.
9. Пилипенко В. Суд присяжних: pro і contra для України // *Українська правда*. – 2012. – Березень.
10. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. – Петроград, 1916.
11. Российское законодательство X – XX веков. – М., 1985. – Т. 2.
12. Русанова І. Становлення суду присяжних в Україні: деякі міркування // *Право України*. – 1999. – № 7. – С. 71-73.
13. Святоцька В. Практика Європейського Суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти // *Право України*. – 2011. – № 7. – С. 111-114.
14. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений, на коих они основаны, изданные государственной канцелярией. – Ч. 3. – СПб., 1867.
15. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підруч. – К., 2003.
16. Тертишник В. Суд присяжних: суть ідеї, історичний досвід, перспективи становлення та актуальні проблеми сьогодення // *Підприємництво, господарство і право*. – 2003. – № 11. – С. 3-4.
17. Шевчук С. Європейський Суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики // *Право України*. – 2011. – № 7. – С. 88-91.

Надійшла до редакції 10.05.2012

